

**ДІЄСЛОВА ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ПРИДБАННЯ, ОДЕРЖАННЯ,
ПРИСВОЄННЯ ЯК ОСНОВНІ НОСІЇ ВАЛЕНТНОСТІ В РЕЧЕННЯХ
З ОБ'ЄКТНИМ ТИПОМ ДЕТЕРМІНАЦІЇ**

У статті проаналізовано формально-граматичну й семантико-синтаксичну організацію речень із дієсловами конкретно визначеної семантики (придбання, одержання, присвоєння) в ролі основних носіїв валентності, з'ясовано лексико-семантичну наповнюваність припредикатних компонентів, схарактеризовано умови формування об'єктного значення, визначено семантичну типологію останнього.

Ключові слова: об'єктне значення, об'єктний аргумент, знахідний (родовий, давальний) відмінок, структурна субмодель речення, семантичний тип об'єктних аргументів.

У синтаксичній системі української мови окремих тип становлять речення з об'єктним типом детермінації. Об'єктний аргумент є тим складником лівобічно-предикатно-правобічних відношень, що виступає залежною від предиката субстанцією, на яку безпосередньо спрямована або якої стосується дія чи стан. У реченнях структурної моделі Sub + Praed + Arg prav [Obj] для нього типовою є позиція прямого чи непрямого додатка, вираженого іменниками або їхніми еквівалентами в непрямих відмінках без прийменників і з прийменниками, нетиповою – позиція підмета, репрезентованого називним відмінком субстантива. Пор. у цьому зв'язку такі синтаксичні конструкції: *Вона вже давно одружила сина* (Є. Гуцало), *Дід посадив мене, нарізав хліба, виніс стільчиків з куреня* (А. Тесленко), *Вона обіцяла переселенцям хати й землю* (Ю. Яновський), *Іван Череватенко орудував тоді незаможниками* (І. Микитенко), *Вуж відлип від гілки* (М. Стельмах), *Хлопець був сердитий на матір* (О. Копиленко), *За сином плаче мати* (Олександр Олесь), *На комарах він знається багато*

(О. Довженко) і **Надруковані документи і матеріали віднайдено переважно авторами** (З підручника) → **Переважно автори віднайшли надруковані документи і матеріали.**

У реченнях структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj], що має семантичний опис “суб’єкт + дія (стан) + об’єкт, на який безпосередньо або опосередковано спрямовано дію (стан)”, об’єктні аргументи можуть програмувати дієслова зі значенням придбання, одержання, присвоєння (брати, взяти, купувати, купити, придбавати, придбати, одержувати, одержати, присвоювати, присвоїти, красти, викрасти, позичати, позичити, ховати, заховати та ін.). Припредикатний компонент із об’єктним значенням має різну формально-граматичну структуру. Найпоширеніший тип становлять конструкції, в основі яких лежить структурна субмодель Sub + Praed + Arq prav [Obj (Nacc)]: *Морози дістали спирту, оселедців, копченого сала* (І. Багрянний), *Денис землю купує* (Б. Грінченко). Типовою для заповнювачів предикатної позиції у них є як безпрефіксна, так і префіксальна структура. До дієслівної основи часто додаються префікси *ви-, до-, за-, з-, по-, роз-, пере-*, що реалізують об’єктне значення, яке може поєднуватися з квантитативним. До регулярних репрезентантів припредикатної позиції слід віднести конкретні іменники – найменування істот, предметів різного призначення, а також абстрактних понять, передусім тих, що позначають властивості й ознаки.

Об’єктному акузативному аргументові протиставлений об’єктний генітивний аргумент за ознакою партитивності / непартитивності. Родовий партитивний представлений в українській мові двома різновидами: родовий квантитативної партитивності і родовий темпоральної партитивності. Відмінність між ними полягає в тому, що перший сигналізує про неповне охоплення об’єкта дією, тоді як другий – про повне охоплення об’єкта дією, але з обмеженням у часі її перебігу. Генітив темпоральної партитивності називають ще родовим об’єкта зі значенням тимчасового користування [1, с. 120; 6, с. 128]. Пор. у цьому зв’язку такі приклади: *Ми пшениці наваримо,*

паляниця напечемо (О. Кобилянська) і *Дядько позичив лопати на день-два* (З розмовного мовлення). Дослідники довели, що в сучасній українській мові лексична база функціонування родового партитивного ширша, ніж у російській мові, оскільки “в ній [українській мові. – Я.С.] розвинувся той різновид родового партитивного, семантико-синтаксична ознака якого може бути визначена як вказівка на темпоральне обмеження охоплення об’єкта дією” [2, с. 29] (пор. також: [8, с. 193]). Речення з родовим безприйменниковим, що виражає квантитативну партитивність, відрізняються від речень із родовим безприйменниковим, який репрезентує темпоральну партитивність, будовою валентної рамки Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)] і ступенем продуктивності. Розлогіший спектр заповнювачів предикатної позиції й вища частота вживання характерні для синтаксичних конструкцій із правобічним аргументом зі значенням кількісної партитивності. Власне, позицію V(f) можуть обіймати всі лексеми, об’єднані значенням “придбання, одержання, присвоєння” (купити, накупити, прикупити, докупити, перекупити, відкупити, скупити, придбати, набрати [розм.] (тканину), надбати, прижити [розм.], настягати [розм.], наскладати та ін.): *Він ... скуповував коней* (Павло Загребельний), *Назбирав він і грошей, і одежі* (Панас Мирний). Розглядувані дієслова-предикати мають префіксальну і безпрефіксну структуру. Кожен із префіксів *на-*, *при-*, *до-*, *пере-*, *від-*, *с-* (*з-*) експлікує свій тип семантики. Функцію об’єктного аргумента виконують матеріально-речовинні іменники, що називають рідини (молоко, вино, вода, пиво, окріп), продукти харчування (мед, сіль, сало, борошно), страви (борщ, холодець), різні тверді, сипучі, в’язкі матеріали (пісок, глина, бетон, вапно, асфальт), злаки, трави (пшениця, жито, спориш), ліки (аспірин, пірамідон) тощо, а також субстантиви у формі множини (за винятком збірних, які можуть виступати і в однині), що позначають дискретні (раховані) предмети, які при поділі на окремі частини зберігають свої понятійні ознаки (дрова, яблука, сливи, гриби).

Реченням-репрезентантам темпоральної партитивності притаманні жорсткіші порівняно з реченнями-реалізаторами кількісної партитивності лексико-семантичні обмеження на рівні предикатної позиції. Їхнім конструктивним центром виступають дієслова зі значенням “давати щось у борг, у тимчасове користування кому-небудь” (позичати, боргувати [розм.], визичати [заст.], зичити [діал.]): *Батько позичив сани* (З розмовного мовлення). Припредикатну позицію в них заповнюють іменники, що “не допускають вираження частковості, неподільності” [1, с. 121]. Значення “повне охоплення об’єкта дією, але з обмеженням у часі її перебігу” виразно актуалізовано в синтаксичних структурах чотирикомпонентної будови, у яких поряд із субстанціальним об’єктним аргументом уживається несубстанціальний темпоральний конкретизатор, що подає різні хронологічні межі перебігу дії, як-от: тривання дії обмежене конкретними часовими рамками (*Батько позичив верстака на один день [на тиждень, на місяць, на рік]*); тривання дії пов’язується з кінцевим моментом настання її (*Мати позичила макітри до вечора [до неділі]*); тривання дії не обмежене конкретними часовими рамками (*Сусід позичив заступу на день-два [днів на п’ять]*). Проведене нами спостереження дає право твердити, що родовий темпоральної партитивності активно функціонує в полтавських говірках, причому особливою продуктивністю вирізняються речення чотирикомпонентної будови, утворені за зразком структурної моделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav₁ [Obj temp (Ngen)] + Arq temp₂ [Ad, prep + Nx].

В українській мові широко представлені речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)], у яких роль основного носія валентності виконують дієслова аналізованої семантики із заперечною часткою *не*. Ці синтаксичні конструкції, заперечуючи ту або ту ознаку, повідомляють про невідповідність висловленого в реченні об’єктивній дійсності. Їх кваліфікують як загальнозаперечні речення і протиставляють стверджувальним реченням, призначення яких інше – протилежне: виразити ствердження того, що існує у світі, який нас оточує. Заперечну семантику в

описуваних синтаксичних структурах можуть посилювати частки *ні, ані, і (й)*, які функціонують у препозиції до об'єктного аргумента, репрезентованого родовим безприйменниковим: *Ми, бідні, не купуємо ні сала, ні хліба* (З розмовного мовлення), *Ні в кого по сей день вона не позичила й пір'їнки* (З розмовного мовлення). Появу заперечної частки в предикатній позиції зумовлює також наявність у реченні модифікаторів, виражених заперечним займенником або прислівником: *Та жарту-привіту Ніде я не прикупила* (З розмовного мовлення), *Але я поки що не присвоїв жодної намистинки* (З розмовного мовлення). Отже, вибір акузатива / генітива в реченнях, утворених за зразком структурних субмоделей Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nacc)] і Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)], детермінує передусім сфера дії заперечення в них. Родовий безприйменниковий заповнює припредикатну позицію тоді, коли заперечується і значення самого дієслова-предиката, і значення самого об'єкта дії, тобто коли заперечується вся "мікроситуація", закладена у валентній рамці Praed (не + Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)] [4, с. 55-56]. На формально-синтаксичному рівні родовий безприйменниковий у розглядуваних синтаксичних конструкціях трактується як сильнокерований додаток. На семантико-синтаксичному рівні йому відповідає об'єктний аргумент, що позначає партитивний (квантитативний) об'єкт або власне-об'єкт, на який спрямовано дію суб'єкта.

За типом лексико-семантичної будови лівобічної суб'єктної та правобічної об'єктної позицій загальнозаперечні речення дублюють стверджувальні речення. Вони є за своєю суттю антропоцентричними синтаксичними конструкціями, оскільки основним реалізатором цієї позиції виступають іменники – найменування людей за різними ономасіологічними характеристиками. Кожен із семантичних типів об'єкта – партитивно-квантитативний, партитивно-темпоральний, власне-об'єкт – має свій лексико-семантичний набір репрезентантів, протиставлених за різними диференційними ознаками: 1) істота / неістота; 2) конкретність / абстрактність; 3) дискретність / недискретність. Щодо компонентного складу

репрезентанта позиції V(f) й об'єктного аргумента, то тут мають місце подібності й відмінності. Винятковою схожістю наділені речення з родовим партитивним. Як і в стверджувальних, у заперечних реченнях не виявлено лексико-семантичної селекційності на рівні предикатної позиції конструктивного центру. Склад іменників, які обіймають припредикатну позицію Arq prav [Obj quant (Ngen)] у порівнюваних синтаксичних конструкціях, також ідентичний.

Наступну групу становлять речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (від + Ngen)]. Вони уподібнюються до більшості конкретних репрезентантів структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Ngen)] такими ознаками: 1) на рівні правобічної позиції структуруються головно за участю іменників – антропонімів; 2) об'єктний аргумент у них функціонує здебільшого на засадах факультативності, пор.: *Петро Бережник купив від нього плуга* (І. Чендей) → *Петро Бережник купив плуга*.

Дієслова зі значенням придбання, одержання, присвоєння можуть також виступати конструктивним центром речень субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj (для + Ngen)]. Їм властиві жорсткі обмеження щодо лексико-семантичного складу правобічних поширювачів. Він представлений субстантивами – найменуваннями окремих осіб, колективів людей, колективних виробників та ін. (жінка, Петро, кафедра, філармонія), тварин, груп тварин, самозгуртованих або з певною господарською чи якою-небудь іншою метою (для утримання, відгодівлі тощо) (корова, стадо, табун, отара): *Ми купили распіратори для мирного населення* (Ю. Щербак), *Прикупив чоловік... сіна для скотини* (С. Пушик). Вербативи-предикати мають префіксальну й безпрефіксну форми. Будучи за своєю природою перехідними, вони зумовлюють обов'язкову появу в реченні правобічного конститuenta Arq prav [Obj (Nacc)]. Об'єктний аргумент Arq prav [Obj (для + Ngen)] може опускатися, отже, у складі речень чотирикомпонентної будови Sub

(Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [Obj (для + Ngen)] йому відведено факультативну роль.

Важливо зауважити, що речення з правобічним конституентом Arq prav [Obj (для + Ngen)], які входять до системи антропоцентричних синтаксичних конструкцій, знайшли неоднозначне витлумачення в науковій літературі. Їх кваліфікують то як репрезентанти об'єктно-інтенціональної семантики, то як виразники власне інтенціонального значення (див., напр.: [9, с. 196; 7, с. 170; 5, с. 92; 3, с. 40-44]). На наш погляд, правобічні аргументи, утворені з прийменника *для* та іменника в родовому відмінку, здатні реалізувати і перший, і другий план змісту. На їхню спеціалізацію впливає семантика субстантива: конструкції з іменниками – найменуваннями істот передають об'єктність, а із субстантивами – назвами неістот (наприклад, різноманітних дій, які виконує людина, абстрактних понять, що стосуються її й довкілля) – інтенціональність. Пор. подані вище приклади з такими: *...Я ...любим діткам для потіхи Химерну вигадку дістав* (Л. Глібов). Можна погодитися з думкою, що “прийменник *для* з родовим відмінком ... вносить у конструкцію додатковий значеннєвий відтінок призначення” [1, с. 126], якому відведено в семантичній структурі периферійну роль. Виняток становлять хіба що синтаксичні конструкції з дієсловами-предикатами на зразок використовувати, застосувати, призначати, у яких дестинативна семантика набуває ядерності, урівноважується зі значенням об'єктності або інтенціональності.

Речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (в/у + Ngen)] належать до пасивних репрезентантів значення об'єктності, такого його семантичного різновиду, як об'єкт-джерело. Розряд заповнювачів правобічної позиції в них семантично лімітований. Його формують субстантиви на позначення реальних або метонімічних істот (дядько, Роман, Бог, чаклун): *Він купив плуг у Семена* (М. Коцюбинський) → *Він купив плуг*. Об'єктний аргумент Arq prav [Obj (в/у + Ngen)], як і валентний партнер Adv prav [Obj (від + Ngen)], функціонує у складі речень чотирикомпонентної будови на

засадах факультативності. На правах облігаторності перебуває припредикатний член, репрезентований формою акузатива. Якщо валентну рамку Praed (Vf) + Arq prav [Obj (в/у + Ngen)] конституюють дієслова та іменники, які виходять за окреслені семантичні межі, речення експлікують не об'єктну, а якусь іншу, наприклад локативну, семантику. Пор. у цьому зв'язку такі синтаксичні конструкції: *Хлопець купив у перевізника зброю* (П. Панч) [= Obj] і ... *в Марини збирались сусідки на посиденьки* (В. Гжицький) [= Adv loc: stat].

Нарешті, розряд непередикативних речень, у яких роль репрезентанта предикатної позиції виконують дієслова зі значенням придбання, одержання, присвоєння, доповнюють синтаксичні конструкції, утворені за зразком структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Adr (Ndat)]: *Микоці тато купив велосипеда* (А. Головка). Правобічну позицію обіймають іменники на позначення істот та неістот, причому основу становлять назви людей за різними ономасіологічними характеристиками.

Отже, до основних репрезентантів об'єктної семантики в реченнях структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj] з дієсловамиреалізаторами значення “придбання, одержання, присвоєння” належать безприйменниковий знахідний і родовий відмінки. Вони протиставлені за ознакою непартитивності / партитивності. У ролі об'єктних аргументів спорадично виступають давальний безприйменниковий та прийменниково-генітивні структури [Obj (від + Ngen), [Obj (в/у + Ngen), [Obj (для + Ngen). Їм притаманна схожість і відмінність у плані лексико-семантичної наповнюваності, а також семантичний синкретизм. Об'єднує ці аргументи й те, що вони функціонують у складі речень чотирикомпонентної будови, можуть елімінуватися, тобто займають факультативну позицію.

Література

1. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р.Вихованець. – К: Наук. думка, 1992. – 220 с.
2. Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові /І.Р.Вихованець. – К.: Наук. думка, 1971. – 120 с.

3. Золотова Г.А. Синтаксический словарь: репертуар элементарных единиц русского синтаксиса /Г.А.Золотова; отв. ред. Ю.Н.Караулов; АН СССР; Ин-т рус. яз. – М.: Наука, 1988. – 440 с.
4. Коссек Н.В. Выбор винительного / родительного падежа прямого дополнения в зависимости от сферы действия отрицания /Н.В.Коссек // Проблемы теории членов предложения. – Кишнев, 1973. – С. 54-58.
5. Курс сучасної української літературної мови: в 2 т. / за ред. Л.А.Булаховського. – К.: Рад. шк., 1951. – Т.2. – 408 с.
6. Масицька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності /Т.Є.Масицька. – Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 208 с.
7. Межов О. Прийменниково-відмінкові засоби вираження суб'єктних та об'єктних синтаксем /О.Г.Межов // Граматика слова і граматики мови: зб. наук. праць / укл.: Анатолій Загнітко (наук.ред.) [та ін]. – Донецьк, 2005. – С. 152-175.
8. Станишева Д.С. Винительный падеж в восточнославянских языках /Д.С.Станишева. – София: БАН, 1966. – 295 с.
9. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за ред. І.К.Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – 515 с.

Ярослав Степаненко

В статті проаналізована формально-грамматическа і семантико-синтаксическа організація пропозицій з глаголами конкретно определеної семантики (приобретения, получения, присвоения) в ролі основних носителей валентности, установлена лексико-семантическая наполненность припредикатных компонентов, схарактеризованы условия формирования объектного значения, семантическая типология последнего.

Ключевые слова: объектное значение, объектный аргумент, винительный (родительный, дательный) падеж, структурная субмодель предложения, семантические типы объектных аргументов.

Yaroslav Stepanenko

VERBS WITH THE MEANING OF GAINING, RECEIVING, ASSIGNMENT AS THE MAIN CARRIERS OF CORRELATION IN THE SENTENCES WITH OBJECTIVE TYPE OF DETERMINATION

In the article formally grammatical and semantically syntactical structure of the sentences with the verbs of determined semantics (gaining, receiving, assignment) as the main carriers of correlation are analyzed, lexical and semantic loading of by-predicative components are considered, the conditions of objective meaning forming are characterized, semantic typology of the latter is determined.

Key words: Objective meaning, objective argument, accusative (genitive, dative) cases, structural sub model of sentences, semantic type of objective arguments.